

Csunderlik Péter

LUKÁCS 23,18*

John Lukacs: *Demokrácia és populizmus*. Európa, Budapest, 2008, 2600 forint

„A mester pedig halovány lett, és megfordulván, végignézett rajtuk.”
(Karinthy Frigyes: *Barabbás*)

Személyes közlés: a szerző kedveli John Lukacs könyveit. Rokonszenves ódivatúsága csaknem mindig lenyűgöz. Ha pedig valamivel végképp nem tudok egyetérteni, például hogy a hatvanas években fogant rockzene a primitívség és barbárság elektronikus megtestesülése, akkor mosolyogva ráhagyom.

Az Európa Kiadó gondozásában most megjelent *Demokrácia és populizmus* című 2005-ös kötete sem okozott csalódást. De újdonságot sem nagyon tartalmazhat annak, aki túl van már legalább három John Lukacs-munkán. Leginkább egy jól összeszerkesztett, felújított és újramegírt tematikus válogatásnak tűnik az életmű korábbi darabjaiból, amit az amerikai kiadáshoz írott prológ végén a becsületes szerző nem is felejt el az olvasóval közölni. Azért a magyar olvasóknak külön előszót is illesztett a műhöz, hogy röviden felvázolja a „demokrácia és populizmus”-kérdéskör magyar történelmi vonatkozásait, mert ezt követően az 1946 óta az Egyesült Államokban élő és működő történész nagyívű gondolatmenetét már csak az egyetemes történelemből vett példákkal illusztrálja. Így itt ne gondoljon senki valamiféle aktuálpolitikai izzasztásra. Csak nehogy addig mindnyájan végzetesen belegabalyodjunk a populisták hálójába. Mert valami ilyesmiről van szó.

John Lukacs a bő kétszáz oldalas kötetbe összefűzött rövidebb esszéiben azt a történelmi folyamatot vázolja föl, amely Alexis de Tocqueville nyomán szerinte az újkor legfőbb jellemzője: az arisztokratikus uralmi formák átmenete demokráciákba, a nép nevével jelzett többséguralmak kialakulása. Hangsúlyozottan csak *jelzett*, hisz a nép egy absztrakció: a nép sosem beszél, csak a nép nevében beszélnek. De csak addig beszélhetünk demokráciákról, amíg a többség uralmát mérsékeli a kisebbségi és az egyéni jogok törvényi biztosítása. Erre pedig a legadekvátabb a „vegyes kormányzás”, vagyis a klasszikus arisztotelészi uralmi formák (monarchikus, arisztokrata, demokratikus) ötvözése, amire az amerikai alkotmányban is kísérletet tettek. De napjainkra az arisztokratikus lemorzsolódott, és az alkotmányos monarchiák is csak a nép kegyelméből léteznek. Pedig súlyos nemzeti válságok idején egy örökletes uralkodó az egész országot megmentheti a pusztulástól, mint ahogy 1943-ban III. Viktor Emánuel megfosztotta hivatalától Mussolininit – bár elretentő példa is jócskán akad a történelemben, de talán épp ismertségük miatt szerzőnk ezekre nem tér ki. Mi is lépünk tovább.

* „Erre valamennyien felkiáltottak: »Veszítsd el ezt, és bocsásd el nekünk Barabást!«” Lukács 23, 18.

Ha a demokráciában a kisebbség jogainak biztosítása gyenge és erőtlén, akkor populizmusról van szó. Ha pedig teljesen elmarad, és a többségi elvet kizárólagossá teszi, akkor a demokráciából máris diktatúra lett. Ezért is vehetjük a rousseau-i népakaratot a lenini demokratikus centralizmus előképének, a szerző pedig a jakobinus diktatúrát megelőző 1792-es Franciaországot az első populista demokráciának nevezi. Noha John Lukacs a *Társadalmi szerződésben* foglalt népakaratot nem hozza fel példának – talán mert nem akar minket untatni, hiszen egy helyütt kijelenti, hogy kétszáz év után már unalmas a felvilágosodás-recepció.

A tömegek zsarnoksága azonban mindennél brutálisabb lehet. John Lukacsnak ugyanis lesújtó véleménye van a tömegekről, ami persze nem meglepő, mert utoljára Mihail Bakunyin hitt őszintén a népben rejlő teremtő-potenciálban, de legsötétebb jövőképeiben szerzőnk egyenesen egy új barbár korszakot vetít előre: olyan feudalizmust, ahol a felső réteg az erőszakosakból és brutálisakból áll össze. Nos, ha a honi közbeszéd egyik emblemikus toposzából, a *kopaszmercisekből* indulunk ki, akkor ez nem is annyira távoli jövőkép. Ez a vízió, és hogy a jelent a késő császárkori Rómához hasonlíttja, a tömeg pedig mintegy „barbár vertikális hódító” (Walter Rathenau), Ortega y Gasset hatása. A *Populizmus és demokrácia* építménye tehát két mestergerendán, Tocqueville *Az amerikai demokrácia* (1835/1840) és Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* (1930) című művein nyugszik; Samuel Johnson-, Simone Weil- és Chesterton-idézetekkel bővítve. Bár ez szintén nem lehet meglepetés a notórius John Lukacs-olvasóknak, miképp az sem, hogy a szerző milyen olvasmányosan, szórakoztatóan és szellemesen vezeti le fő tételét: a demokráciák modernkori története egyenesen vezetett a nacionalizmushoz és a populizmushoz, mert a kettő kart karba öltve jár, míg a doktriner internacionalista munkásmozgalom már az első világháború kitörésekor vereséget szenvedett.

Amikor Tocqueville a 19. század első felében regisztrálta a tömegdemokrácia megszületését, a politikai gondolkodóknál a polarizáló erő a francia forradalomhoz való viszony volt, mint ahogy Edmund Burke *Tőprengésekje* is a forradalmi eseményekre adott válasz, Joseph de Maistre egyenesen gyűlölte a népfelség eszméjét – az egész kötet egyik legemlékezetesebb pillanata, amikor John Lukacs helyrerakja Isaiiah Berlin téves interpretációját. Ám a konzervativizmus hamar defenzívába szorult, és úgy tűnt, már csak utóvédharcot folytathat: hiszen az úgynevezett *haladás* (Tocqueville lenézte a *progressif* kifejezést), az egyetemes emberi fejlődés a népfelség felé mutat. A fordulópont akkor következett be, amikor a választójog kiterjesztését a konzervativizmus is magáévá tette. Ezzel eltűnt a liberalizmust és a konzervativizmust elválasztó ellentét, és csak egyre halványabb különbségek maradtak, például hogy a liberális inkább általános elvekből indul ki, míg egy konzervatív gondolkodása történetibb. A népfelség ezen konzervatív elfogadását és az alapvető ellentét eltűnését Lukacs az 1870-es évekre teszi.

Éppen akkorra, amikor döntő erővel jelent meg a 19. század legnagyobb hatású eszméje, a nacionalizmus, és megszerveződött a szocialista eszmét valló internacionalista munkásmozgalom, amely már születésekor sem volt egységes, hisz az internacionálék története gyakorlatilag viták és kizárások sorozata. Nem meglepő, hogy az állami illetve a vérségi alapon álló nacionalizmus (illetve a francia valamint német típusúakra törté-

nő kanonizált felosztás) és a konstruált osztálytudatra építő szocializmus („a munkásoknak nincs hazájuk”) küzdelméből a nacionalizmus került ki győztesen, és lett a szekularizált társadalom valláspótléka. De a mítosszal ellentétben ez nem a Szovjetunió bukásával következett be, hanem már az I. világháború kitörésekor, 1914-ben, amikor az európai szociáldemokrata pártok megszavazták a háborús hiteleket, és a berlini Spartacus-csoporthoz hasonló doktrinerek még a munkásmozgalmon belül is kisebbségbe szorultak, a II. Internacionálé pedig ezzel fel is bomlott. A világforradalmi fantazmagóriákkal való leszámolások jelképes dátuma még 1924 decembere, amikor Sztálin meghirdette a „szocializmus egy országban” programját, az a Sztálin, aki a nagyorosz birodalmi törekvések folytatója lett, és bőszen ápoltatta Rettegett Iván kultuszát. Leninről egyébként John Lukacsnak meglehetősen summás véleménye van: „az a kecskeszakállas tatár demagóg”. A doktori iskolákban manapság már kiölik a leendő történészekből az ilyen minősítések igényét – okkal vagy ok nélkül, ki-ki döntse el.

Az viszont nem lehet vita tárgya, hogy 1917 legfontosabb eseménye nem a bolsevik hatalomátvétel volt, hanem az USA belépése az I. világháborúba, ezzel bejelentkezett a vén kontinensen, és nem mellékesen biztosította a nyugati demokráciák egy évvel későbbi győzelmét. Ekkortól kezdett a világ amerikanizálódni és visszafordíthatatlanul demokratizálódni, aminek ábrázolása a kötet második felét teszi ki. Ebben a részben John Lukacs Hitlerrel és nemzetiszocializmusával is hosszan foglalkozik. De a megszokottakon túl – hogy Hitler forradalmár volt, vagy hogy Hannah Arendt hazánkban is oly népszerű totalitarizmus-elmélete mennyire elvetendő – olyan új provokatív kijelentéseket tesz, mint például hogy Mussolini vagy Hitler rendszere nemhogy újszerűbb és populistább, de több szempontból demokratikusabb is volt nemcsak a lenininél és a sztálininál, de liberális elődjénél is. Vagy hogy a szélsőjobboldal a gyűlöletből, míg a szélsőbaloldal a félelemből táplálkozik.

Hobsbawm *A nacionalizmus kétszáz éve* című kötetében napjainkban már a populista nacionalizmusok korának végét vélte felfedezni, de John Lukacs művének végkicsengése nagyon lelombozó: a parlamentarizmus vonzereje lehanyaglik, a demokrácia a modern nyilvánosság segédletével, a manipuláló média felhasználásával nemzeti populizmusba torkollik. A populizmus pedig még népszerűséget hajhász, gyűlöletet szít, mert a gyűlölettel lehet egységbe kovácsolni az embereket, mert az kollektív, míg a szeretet egyéni – ahogy az oly sokszor idézett Chesterton is megmondta, bár ezt legszuggesztívebben talán Karinthy írta meg a mottónkat is adó novellájában. De nincs lefutott meccs, és Lukacs sem győzi hangsúlyozni, hogy ő történész, nem pedig jós.

A *Populizmus és demokrácia* gondolatébresztő és mindvégig szórakoztató. És noha a szerző egynemely értékítélete mosolyra, netán vitára készíthet, közben azért jusson eszünkbe az alábbi Ernest Renan-idézet: „Aki arra törekszik, hogy a jövő igazat adjon neki, annak olykor bele kell nyugodnia, hogy divatjamúlt.”